

Ignacij Voje

DELEŽ GREGORJA ČREMOŠNIKA PRI PROUČEVANJU EKONOMSKE ZGODOVINE SREDNJEVEŠKEGA DUBROVNIKA IN BALKANSKIH DRŽAV

Zbrali smo se, da počastimo stoletnico rojstva priljubljenega profesorja oddelka za zgodovino dr. Gregorja Čremošnika. Rojen je bil 24. februarja 1890 v Ločici pri Polzeli, kjer smo pred desetimi leti na rojstni hiši odkrili spominsko ploščo.¹ Ob njegovi stoletnici je delegacija oddelka za zgodovino (redni prof. dr. Vasilij Melik, redni prof. dr. Ignacij Voje, redni prof. dr. Miroslav Stiplovšek, doc. dr. Vasko Simoniti in višji pred. Stefan Trojar) obiskala njegov grob na ljubljanskih Žalah, se poklonila njegovemu spominu in položila cvetje.

Čprav je Gregorja Čremošnika življenjska pot po diplomi na graški univerzi leta 1917 zanesla v novo okolje — v Bosno, kjer je bil imenovan za sekretarja bosansko-hercegovskega inštituta za proučevanje Balkana in kasneje premeščen kot kustos v Zemaljski muzej v Sarajevu, od tod pa leta 1935 v Skopje za profesorja za občo zgodovino srednjega veka na Filozofski fakulteti — je zadnje obdobje svojega življenja preživel v ožji domovini Sloveniji, med nami. Leta 1946 je bil poklican iz Beograda, kjer je kot begunec preživel vojna leta, v Slovenijo. Na oddelku za zgodovino FF v Ljubljani je prevzel stolico za zgodovino južnih Slovanov. Z njegovim prihodom je dobila ta stolica priznanega strokovnjaka slovenskega rodu. Studentje smo ga kmalu vzljubili, saj je pedagoški poklic opravljal z veliko zavzetostjo. Predavanjem je posvečal izredno skrb. Čprav je okvir njegovih cikličnih predavanj predstavljala politična zgodovina Srbov in Hrvatov v srednjem veku, je znal v izčrpane zgodovinske preglede vplesti dogajanja iz vsakdanjega življenja srednjeveškega človeka. Sijajni so bili njegovi ekskurzi o gospodarstvu srednjeveške Srbije, Hrvaške, Bosne in Dubrovnika; ob gospodarskih vprašanjih je obravnaval tudi družbena razmerja. Čprav je njegova izklesana fiziognomija in sloka asketska postava vzbujala v nas spoštovanje, je znal biti toplo človeški, preprost in neposreden.

Njegove stoletnice rojstva se spominjamo v času, ko se ideali, za katere se je vedno opredeljeval in vanje veroval, izničujejo. Prav v času, ko smo se pripravljali na njegovo stoletnico, sem prejel iz Sarajeva publikacijo, posvečeno 800-letnici listine bosenskega bana Kulina. Izdala jo je Akademija nauka i umjetnosti BiH.² Objavljeni so prispevki različnih, tudi zelo uglednih avtorjev. Ko sem knjižico prebral, sem bil razočaran in globoko prizadet. Gregor Čremošnik je virtuožno opravil raziskavo prve ohranjene cirilske listine iz leta 1189. Analiziral jo je s paleografske, jezikovne in vsebinske strani, vendar rezultati njegovega dela niso upoštevani. Z enim samim stavkom Nevenka Gošić opravi z Gregorjem Čremošnikom, ko zapiše: »Za poznavanje istorijata spomenika, te za izučavanje uzajamnog odnosa pojedinih sačuvanih primjerek Povelje bana Kulina i njihovih paleografskih osobina značajne su i studije Gregora Čremošnika.«³ Noben od avtorjev ne omenja, da je G. Čremošnik odkril original Kulinove listine, ki se danes nahaja v dubrovniškem arhivu, ampak navajajo staro tolmačenje, da predstavlja original leningrajski primerek. Kako so na delo G. Čremošnika gledali njegovi sodelavci in prijatelji v Sarajevu, dokazuje tekst v nekrologu, ki ga je v Glasniku Zemaljskog muzeja napisal Dimitrije Sergijevski: »Svi radovi Dr. Čremošnika svjedoče o njegovoj velikoj ljubavi prema disciplini koju je zastupao, velikoj erudiciji i temeljitom poznavanju materijala, i o njegovoj dubokoj pronicljivosti. Kao jedan od njegovih radova u kojem su se sjajno ispoljila sva ta svojstva, možemo navesti raspravu Original povelje Kulina bana. Ovaj rad, relativno kratak, sastavljen je s takvom ubjedljivošću i lucidnom jasnoćom, sa takvim, moglo bi se reći intimnim poznavanjem materijala, sa uživljavanjem u sve prilike toga doba u život tadašnjih 'kancelarija', da taj rad može poslužiti kao uzor budućim trudbenicima na polju slovenske paleografije.«⁴ Menim, da tega, kar je storila zdaj najvišja bosenska znanstvena institucija, Čremošnik ni zaslužil!

¹ Janez Šumrada, Ignacij Voje, Anton Svetina, Odkritje spominske plošče prof. dr. Gregorju Čremošniku, Zgodovinski časopis, let. 34/3, Ljubljana 1980, str. 349—352.

² Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189—1989, Posebna izdanja ANUBiH, knj. XC, Odjeljenje društvenih nauka Knj. 23, Sarajevo 1989, 135 str. (avtorji posameznih prispevkov: Nevenka Gošić, Desanka Kovačević-Kojić, Sima Ćirković, Asim Peco, Slavko Vukomanović, Aleksandar Mladenović, Vera Jerković, Dragana Mršević-Radović).

³ Ibid., str. 52.

⁴ Dimitrije Sergijevski, In memoriam Dru Gregoru Čremošniku, Glasnik Zemaljskog muzeja, n. s. XIII, Sarajevo 1959, str. 7—8.

V razpravi, ki jo je Čremošnik napisal tik pred smrtjo in poslal Glasniku Zemaljskog muzeja v tisk, je zapisal »Najveći dio mojih radnih godina, a i najlepši, proveo sam u Muzeju u Sarajevu.⁵ Sarajevsko obdobje lahko smatramo za njegovo najplodnejšo dobo. K temu so prispevali stalni stiki z dubrovničkim arhivom, katerega bogati fondi so postali zakladnica za Čremošnikovo znanstveno delo.

Kot zgodovinar-znanstvenik je bil G. Čremošnik eden redkih slovenskih zgodovinarjev, ki je vse svoje neumorno ustvarjalno delo posvetil starejši zgodovini Srbije, Bosne in Dubrovnika. Ledino je oral pri proučevanju tiste veje južnoslovanske zgodovine, ki zahteva izrednih naporov in zato tudi velike ljubezni do dela, do stroke, to je diplomatike, paleografije in sfragistike cirilskih listin. Malo je pri nas znanstvenikov, tudi v širšem jugoslovanskem okviru, ki so se posvetili tem vprašanjem. To delo, ki je terjalo mnogo potrpežljivosti, vztrajnosti in predanosti, je lahko opravil samo človek njegovega kova. S kakšnim veseljem in nestrpnostjo je pregledoval in preučeval oruменеle pergamentne liste, popisane s cirilsko pisavo. Ob snovanju načrtov za bodočnost (veliko tem je nakazal v svojih razpravah) mu je sredi dela omahnila 12. novembra 1958 roka za vedno. Na delovni mizi so ostali nedokončani rokopisi, ostali so fragmenti. Del nedokončanih njegovih rokopisov o cirilski diplomatiki in južnoslovanski sfragistiki⁶ je objavila kot torzo 18 let po Čremošnikovi smrti Akademija nauka i umjetnosti BiH in mu na ta način izkazala priznanje za njegovo delo. Zato me poteza bosanskih akademikov ob obletnici Kulinove listine še toliko bolj čudi.

Ko danes ocenjujemo Čremošnikovo znanstveno delo z daljše časovne odmaknjenosti, šele lahko ugotovimo, koliko trajnih vrednot je v njegovem delu. Kljub temu, da so raziskovalci po Čremošnikovi smrti nadaljevali z raziskavami dubrovniškega in tujih arhivov in pri proučevanju srednjeveškega razvoja Srbije, Bosne in Dubrovnika upoštevali nove metodološke prijeme, se še vedno vračajo k njegovim pionirskim delom, razpravam in izdajam virov. V njih iščejo pobude in ideje za nove raziskave.

V prvem obdobju svoje raziskovalne dejavnosti se je G. Čremošnik posvečal nekaterim zelo zanimivim in tehnim vprašanjem gospodarske zgodovine Dubrovnika in sosednjih balkanskih dežel. Odprl je številna nova vprašanja, postavil nove hipoteze, ki so se pozneje izkazale kot pravilne. Potrebo študija gospodarskih vprašanj je utemeljil v uvodu ene svojih študij: »Najlošije stojimo u istorijskoj nauci sa znanjem najobičajnijih sitnica iz svakidašnjeg života. Sve može da bude važno za istoričara, i datum najuglednijeg vladara, i pisac najpraznijeg hagiografskog spisa i, Bog bi znao, čemu je sve starina utisnula pečat važnosti i zanimljivosti! Samo o pitanjima koja, danas jednako kao u prošlim vekovima, drmaju ekonomnim životom i razvojem naroda i država, slabo tko vodi računa.«⁷ Ko se je Čremošnik lotil proučevanja raznih gospodarskih vprašanj iz srednjega veka, ni bilo ne v domači ne v svetovni literaturi del, ki bi mu bila lahko za vzor. Pravzaprav edini vzornik mu je bil njegov učitelj na univerzi na Dunaju Konstantin Jireček,⁸ ki mu je tudi pokazal pot v dubrovniški arhiv. Razprave Čede Mijatovića⁹ so bile zastarele in niso bile plod arhivskega dela. Od tujih avtorjev se Čremošnik sklicuje predvsem na Kulischerja¹⁰, Schaubeja¹¹, Lamprechta¹², Schulteja¹³ in Kötschkeja¹⁴.

Čremošnik je vedno izhajal iz arhivskega gradiva, predvsem je delal zaključke na podlagi drobnega gradiva, raztresenega v notarskih in kancelarskih knjigah. Njegova je zasluga, da je pripravil za tisk gradivo iz prvih ohranjenih notarskih in kancelarskih knjig dubrovniškega arhiva, saj so prav te knjige podlaga za proučevanje gospodarske zgodovine srednjeveškega Dubrovnika in njegovega zaledja. Obe zbirki virov sta približali to gradivo širokemu krogu raziskovalcev. V prvi ediciji »Kancelarski i notarski spisi 1278–1301« (SANU 1932) je zbral v najstarejših ohranjenih dubrovniških arhivskih knjigah vse tisto gradivo, ki se nanaša na Srbijo in Bosno. Druga edicija »Spisi dubrovačke kancelarije — Zapisi notara Timazina de Savera 1278–1282« (JAZU 1951) pa predstavlja izdajo najstarejših ohranjenih notarskih imbreviatur srednjeveškega Dubrovnika. Večina tega gradiva se je ohranila iz obdobja do leta 1300, ko so viri še redki, so pa zato toliko bolj dragoceni. Čremošnik je bil izreden

⁵ G. Čremošnik, Nekoliko napomena o Brskovu i Kragujevačkoj ostavi, GZM, n. s. XIV, Sarajevo 1959, str. 9.

⁶ G. Čremošnik, Studije za srednjovekovnu diplomatiku i sigilografiju južnih Slavena, ANUBiH, Grada Knj. XXII, Odjeljenje društvenih nauka Knj. 18, Sarajevo 1976, 154 str.

⁷ G. Čremošnik, Novčarstvo u starom Dubrovniku, Jugoslavenska knjiga, knj. 9/1, 1925, str. 16.

⁸ Konstantin Jireček, Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters, Almanach der Akademie in Wien, 1899; isti. Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, Prag 1879.

⁹ Cedomir, Mijatović, Studije za istoriju srpske trgovine XIII i XIV veka, Glasnik SUD, 33, 37 i 38, Beograd 1872–1873.

¹⁰ Josef Kulischer, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit. 2 Bde, München–Berlin 1928.

¹¹ Ad. Schaube, Handelsgeschichte der roman. Völker des Mittelmeergebietes bis zum Ende der Kreuzzüge, München–Berlin 1906.

¹² K. Lamprecht, Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter, Leipzig 1886.

¹³ Al. Schulte, Geschichte d. mittelalt. Handels und Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien, Leipzig 1900.

strokovnjak za dešifriranje težko čitljivih pisav, med katerimi je pisava notarja Andrije Benešića, ki pripada temu obdobju, prav gotovo najtežja. Iz teh edicij virov, pa tudi iz številnih razprav se vidi, da je bil Čremošnik ne le eden najboljših poznavalcev dubrovnškega arhiva, marveč tudi najboljši strokovnjak za dešifriranje paleografskih ugank.

Zelo zgodaj je posegel v eno najbolj zapletenih vprašanj srbske srednjeveške države, to je, v vprašanje njenega denarnega sistema. Denarstvo je smatral kot odraz in osnovo gospodarstva neke države. Razna vprašanja srbske numizmatike, kot začetek kovanja srbskega denarja, njegova vrednost, čistina, oblika, je obdelal v več razpravah. Povzel bi le nekatere njegove ugotovitve, ki so ključne za reševanje srednjeveškega srbskega monetarnega sistema.

Ce je hotel dobiti odgovor na vrsto vprašanje, se je moral najprej nujno spopasti z vprašanjem izvora imena Brskovo, prvega srebrnega rudnika v Srbiji, začetka njegovega delovanja in seveda s poreklom oziroma prihodom Sasov, rudarskih strokovnjakov, ki naj bi začeli ta rudnik eksploatirati. Čremošnik je bil v Gradcu na univerzi učenec velikega slavista Matije Murka. Ne sme nas čuditi, da je Čremošnik zgodovinar, ostal tesno povezan še z drugo stranjo slavističnega študija, filologijo. Zato se je lotil enega najtežjih vprašanj srbske preteklosti — porekla imena rudnika Brskovo. V srednjem veku so Srbi imenovali Brskovo Brezova, Breskovo; v kotorskih in dubrovniških latinskih virih iz 13. in 14. stoletja se imenuje Brescoua, Brescoua, Brescoua, Briscoua, Briscua, Priscoue, Berscoa itd. Najprej je skušal pojasniti ime Brskovo.¹⁵ Bil je mnenja, da je ime Brskovo po vsej verjetnosti izhajalo od imena domovine Sasov-rudarjev, po nemški pokrajini Breisgau, ki se je v staronemškem jeziku izgovarjalo kot Brskowe. Vlado Corović ni sprejel te razlage. Med drugim je trdil: če so bili prvi rudarji v Brskovu iz Breisgaua, potem so bili to Švabi in ne Sasi. Prav tako je Corović poudaril, da mesto Briskowe, Brskut ni imelo zveze niti z rudarstvom niti s Sasi.¹⁶ Germanist Antun Mayer prav tako ni pristal na Čremošnikovo tezo.¹⁷ Čremošnik je kasneje delno sprejel ugovore Corovića in Mayerja,¹⁸ toda pred smrtjo se je v zadnji razpravi ponovno vrnil k prvotni tezi in med drugim zapisal: »Ako Brskovo nije dobilo ime po Breisgau t. j. u ono doba po Priscova i Prizcau, zar bi moglo pasti Njemcima u Brskovu (to su dva pisara koji pišu oblik Priscova i Prizcau) na pamet da tobože srpsko ime Brskovo prevedu u Priscova i Prizcau? Po mome mišljenju nikako. Da su u Brskovu naseljeni Njemci stalno slušali samo srpski naziv Brskovo, oni bi to ime adaptirali u neki »Brisou« ili »Brescoua« ili u štogod slično što je njemačkom izgovoru najbliže i najlakše, jednako kako su primorski Romani upotrebljavali najčešće Brescoua i Briscoua, a ne bi bili upotrebljavali egzaktan njemačka mjesna imena Priscova i Prizcau. Čim su upotrebljavali prava njemačka imena, ja mislim da su ta njemačka imena bila prvobitna, a Brskovo, da je samo srpska adaptacija tog njemačkog oblika.«¹⁹

Sporno in nepojasnjeno ostaja vprašanje lokacije starega trga Brskovo. Stojan Novaković in Konstantin Jireček²⁰ poudarjata, da je bil trg Brskovo na Limu. Ljuba Kovačević in Vlado Corović²¹ sta lokacijo starega trga Brskovo vezala na rudnik Brskovo na Tari blizu Mojkovca. Mihajlo Dinić v svojih delih lege trga Brskovo ne omenja, toda ko navaja smer dubrovnške karavanske trgovine, jo veže izključno na področje ob Limu.²² Čremošnik se v svojih delih odloči za lokacijo ob Tari in navaja kot potrditev za svojo tezo arheološke najdbe neke cerkvice na tem področju, ki se v virih omenja.²³

Prihod Sasov v Srbijo je zavil v temo. Mavro Orbin (1601) pravi v svojem delu »Kraljestvo Slovanov«, da jih je kralj Uroš I. poklical iz Nemčije, medtem ko v največji literaturi prevladuje mnenje, da so se Sasi v Srbijo umaknili iz Severne Ogrske ali Erdelja pred tatarskim vdorom leta 1241. Čremošnik se sicer ne sklicuje na Orbina, vendar je mnenja, da so Sasi prišli direktno iz Breisgaua v Srbijo ter da ne gre za slučajne begunce, ampak za premišljeno akcijo naselitve rudarjev na določenem mestu.²⁴

Na podlagi analize redkih arhivskih podatkov, predvsem pa proučitve numizmatičnih zbirk srbskega srednjeveškega denarja v Sarajevu, Beogradu (Kragujevska de-

¹⁴ R. Kötschke, *Grundzüge der deutschen Wirtschaftsgeschichte*, Leipzig 1921.

¹⁵ G. Čremošnik, *Razvoj srpskog novčarstva do kralja Milutina*, SANU Pos. izdanja Knj. CI, Beograd 1933, str. 6—10.

¹⁶ Vlado Corović, *Brskovo*, Glasnik Geografskog društva, zv. XX, Beograd 1934, str. 43.

¹⁷ Antun Mayer, *O imenu Brskova u Srbiji*, Numizmatika I, Zagreb 1933, str. 30.

¹⁸ G. Čremošnik, *ocena: Numizmatika*, Vjesnik Numizmatičkog društva u Zagrebu 1933. Narodna starina 35, Zagreb 1939, str. 143.

¹⁹ G. Čremošnik, *Nekoliko napomena o Brskovu*, str. 10.

²⁰ Stojan Novaković, *Brskovo*, Danj i carina svetoga Spasa i putovi s jadranskog Primorja u stare srpske zemlje. Rad JAZU, knj. XXXVII, Zagreb 1876: K. Jireček, *Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem veku* (prevedel Đorđe Pejanović), Sarajevo 1951.

²¹ Ljuba Kovačević, *Trg Brskovo i župa brskovska i ljubovička*, Glas SANU, knj. XXX, Beograd 1891: Vl. Corović, *Brskovo*.

²² Mihajlo Dinić, *Dubrovačka srednjevekovna karavanska trgovina*, Jugoslavenski istorijski časopis, let. III, Beograd 1937, str. 122.

²³ G. Čremošnik, *Razvoj srpskog novčarstva*, str. 16.

²⁴ Ibid., str. 7—9.

pojna najdba), Veroni (depojna najdba) je skušal ugotoviti, katere vrste denarja pripadajo posameznim vladarjem, kdaj naj bi jih kovali, kakšna je bila njihova teža in čistina. Kovanje denarja je povezal tudi s proizvodnjo srebra. Pri tej analizi je prišla do izraza izredna Čremošnikova sposobnost, oceniti takratno ekonomsko stanje in na tej podlagi izvesti določene sklepe.

Na podlagi nekega akta (dračka listina) iz leta 1214, v katerem se omenjajo »srbski perperji« (Yperperi Sclauonie) je Čremošnik mnenja, da je imela Srbija lasten denar že v času vlade Štefana Prvovenčanega. Sigurno pa je, da je njegov sin Štefan Radoslav koval bakren denar, baje pa naj bi bil ohranjen tudi primer srebrnega denarja tega kralja.²⁵ Z denarjem Radoslavovih mlajših bratov Vladislava in Uroša I. pa naj bi po mnenju Čremošnika stopili na trdna tla. Oba sta se zgledevala po denarni vrednosti tedaj najvplivnejše trgovske valute, beneške denarne enote. Zanimivo je, da je Vladislavov srebrni denar kovan po bizantinskem zgledu, vendar opremljen s srbskimi cirilskimi napisi, Urošev dinar pa deloma po beneškem (novci z zastavo), deloma pa po bizantinskem zgledu, vendar z latinskim napisom.

Dragutin je po mnenju Čremošnika edinstven vladar glede denarne politike. V času njegove kratkotrajne vlade doživlja Srbija najbolj vratolomne valutne eksperimente. Stalne denarne spremembe so brez dvoma povzročile psihozo materialne negotovosti in premoženjske nestabilnosti, ki je onemogočala zdrav gospodarski razvoj. Vladarsko obdobje Dragutina je značilno glede denarne politike zaradi dveh nasprotij: prvič zaradi izredne kvalitete srbskega srebrnega denarja in velikega števila njegovih emisij, in drugič zaradi nenadnega padca realne vrednosti denarja. Čremošnik predpostavlja, da se je to dogajalo z namenom izvajanja določene vladarjeve fiskalne politike. V prvih letih svoje vlade je Dragutin opustil takratno veljavno beneško denarno mero oziroma tečaj in je koval novce, ki so po čistosti srebra v njih in po teži presegali najboljše tedanje valuto v Evropi, beneški matapan. V ostali Evropi pa sploh niso imeli tekmecev. Dragutin je koval tako kvaliteten denar z določenimi nameni; pred seboj je moral imeti praktičen cilj. Srbija je v tem času izvažala velike količine srebra v Dubrovnik in preko njega dalje na Zahod. Carina na drage kovine je bila visoka in je v vsakem primeru prizadela producente. Toda v primeru, da se je izvažal denar, se carina ni plačevala, kot je to razvidno iz dubrovnškega carinskega zakonika iz leta 1277. Izrecno se namreč omenja svoboden promet z denarjem. Zaradi takšnih okoliščin postaja Dragutinov postopek zelo jasen in razumljiv. S pretvarjanjem srebra v čim večjih količinah v denar se je Dragutin izognil izgubi, ki bi nastala zaradi carine, če bi izvažal kovino. Beneška vlada se ni takoj znašla ob taki spremembi srbske valute in je sprejela leta 1280 le ukrep, ki bi ji lahko koristil. Izdala je uredbo o sprejemanju srbskega denarja v kovnici »pondus per pondus«. Toda že leta 1282 se je odločila za popolno prepoved prometa srbskega denarja na vsem svojem teritoriju. Tudi sprememba na srbskem prestolu, ko je Dragutin prepustil prestol svojemu bratu Milutinu, ni vplivala na denarno politiko Srbije. Kovnica v Brskovu je v začetku kovala denar za oba vladarja in to na osnovi sporazuma glede teže in čistine. Srbski denar ostaja na istem nivoju z beneškim matapanom do prvih let 14. stoletja. Tedaj pa pade Srbija iz enega ekstrema v drugega. Predvsem je Dragutin izredno zmanjšal čistino srebra na škodo drugih primesi, zmanjšal tudi težo in se spustil v zelo nevarne špekulacije. Čremošnik meni, da je v našem zgodovinospisju prav vprašanje kvalitete srbskega denarja vzbudilo izreden interes in tudi velika nesoglasja. Predvsem je bila razgreta tista stran, ki je na srbske novce gledala kot na denar, ki je bil ves čas slabši od beneškega. Sami Benečani so v prepovedi o kroženju srbskih dinarjev, z besedami, da so srbski novci »contrafacti nostris denariis grossis« napravili vtis, da gre za sumljivo dejavnost s strani srbskih vladarjev. Pod vplivom tega vtisa je prešel Dante v svoji »Božanski komediji« v odkrit napad na srbskega vladarja, ga poslal v pekel in ga obtožil, da je uspel odlično falzificirati beneške kovance. Čremošnik je odklonil tudi Jirečkovu tezo, da so Benečani prepovedali srbski denar zato, ker je bil 1/8 lažji od beneškega matapana. Dokazal je namreč, da je bil Jirečkov izračun napačen.²⁶

Čremošnikovo tezo, da so prišli Sasi direktno iz Nemčije, dali novemu naselju ime in da se je kovanje srbskega denarja začelo kovati že pred Vladislavom, potrjujejo najnovejša arheološka izkopavanja trdnjave stari Ras na Gradini na sotočju Sebečevske reke in reke Raške 11 km od Novega Pazarja proti Sopočanom. Izkopavanja so se začela leta 1972 in trajala več let (do 1976). V 4. zadnjem horizontu so med arheološkim materialom odkrili brez dvoma najpomembnejšo skupino najdb, ki zanesljivo pričajo o obstoju kovnice prvega srbskega denarja v Rasu. V najmlajšem sloju, ki izhaja iz časa tik pred propadom utrjenega mesta in srbske prestolnice, to pa naj bi se zgodilo ob koncu vlade kralja Radoslava, so odkrili 25 primerkov skledastega denarja kralja Radoslava. Na 17 komadih, ki so jih našli na enem mestu, je

²⁵ Ibid., str. 20–25, 71; isti, Prilozi dubrovačkoj i srpskoj numizmatici, Slavia, časopis za slovensku filologiju, Ročnik VII. Praga 1928–1929, str. 571–572.

²⁶ G. Čremošnik, Razvoj srpskog novčarstva, na raznih mestih; isti, Prilozi dubrovačkoj i srpskoj numizmatici, na raznih mestih.

bil odkovan le avers, kar predstavlja kovniško preizkušnjo. V teh najmlajših slojih so našli tudi 20 kovinskih ploščic, pripravljenih za kovanje denarja, ter dva bakrena vlička. Analiza pripravljene kovine je pokazala, da gre pri vseh primerkih denarja in ploščic za isto leguro. Osnovo je predstavljal baker z majhnimi primesmi srebra, svineca in cinka. Zanimivo je, kot ugotavljajo arheologi, da je možno na osnovi legure zanesljivo ugotoviti njeno poreklo. Kovina, iz katere je bil kovan Radoslavov denar, je iz Brskova.²⁷ Pri svojih ugotovitvah arheologi niso upoštevali Čremošnikovih raziskav srbskega denarja niti njegovih domnev. Zdi se mi, da so prav te najdbe dokazale, da so bile Čremošnikove hipoteze glede prihoda Sasov direktno iz Nemčije in zgodnjega začetka obratovanja rudnika Brskovo, pravilne.

Z izdajami edicij dubrovniških virov in nekaterimi svojimi študijami je Čremošnik opozoril na izreden pomen specifične notarske serije dubrovniškega arhiva, *Debita notariae*. Kvantifikacije trgovskega prometa se je v zvezi s kreditnim poslovanjem v Dubrovniku prvi lotil G. Čremošnik. Metodološko podlago za proučevanje te serije predstavlja Čremošnikova študija o gibanju in usmerjanju kreditne trgovine v letih 1282 in 1283. On je bil pri nas prvi, ki se je lotil te problematike in prišel do zanimivih ugotovitev. Na podlagi marginalnih beležk ob zadolžnicah je ugotavljal trgovski izvoz v Srbijo. Obseg kreditne trgovine, ki je bila namenjena izvozu v Srbijo, naj bi po Čremošnikovih izračunih znašal okrog 33.000 perperjev ali okrog 40 % celotne vrednosti kreditne trgovine v tem letu. Čremošnik je izračunal, da bi za to vsoto lahko kupili 3320 konj ali 1303 tone govedine, kar je 1 % vrednosti izvoza volne iz Anglije ali 10 % vrednosti celotnega prometa preko prelaza St. Gothkart. Leta 1283 je vrednost kreditne trgovine izredno padla, saj je izvoz v Srbijo dosegel samo 4700 perperjev. Vzrok za to nihanje išče Čremošnik v političnih razmerah v Srbiji. Izvoz v Srbijo leta 1282 naj bi bil tako velik zato, ker so zaradi svečanosti v zvezi s kronanjem kralja Milutina potrebovali večje količine trgovskega blaga, predvsem tkanin. Izvoz v Srbijo leta 1282 se je zmanjšal zaradi vojne med Srbijo in Bizancem, ki je povzročila ekonomsko slabitev srbske države.²⁸

Za izračun kvantifikacije trgovskega prometa v srednjeveškem Dubrovniku se je Čremošnik poslužil še ene originalne metode. Na osnovi plače dubrovniškega konzula v Srbiji je izračunal vrednost letnega izvoza dubrovniške trgovine v Srbijo v prvi polovici 14. stoletja. Leta 1325 je dubrovniška vlada prevrgla strošek za delovanje konzula na trgovce na ta način, da je uvedla novo carino na tisto blago, ki so ga izvažali v Srbijo. Na 100 perperjev vrednosti izvožene robe so plačali 5 grošev carine. Na tej osnovi je Čremošnik izračunal, naj bi vrednost izvoza v Srbijo znašala 96.000 perperjev. Kasnejši razvoj institucije konzulata je pokazal, da je Veliki svet podcenil vrednost izvoza. Po letu 1327 se je carinska stopnja na izvoženo blago občutno znižala. Določeno je bilo, da se od 100 perperjev vrednosti plača le 3 groše carine. Z ozirom na to carinsko stopnjo je Čremošnik izračunal, da je imel izvoz v Srbijo leta 1332 vrednost 160.000 perperjev (to znaša toliko kot vrednost 7000 ton govedine, 18.000 konj ali 750 vagonov pšenice).²⁹

G. Čremošnik je bil eden prvih zgodovinarjev pri nas, ki je opozoril na povezovanje trgovcev v trgovske družbe. Predvsem so ga zanimala pravne odredbe in predpisi, ki jih je iskal v statutih dalmatinskih mestnih komun, osredotočil pa se je na Dubrovnik.³⁰ Čeprav ni nadaljeval z raziskavami, je vendar dal pobudo za nadaljnja proučevanja številnih vprašanj o poslovanju trgovskih družb. Toliko večje pozornosti je vreden podatek o dobičku v zvezi z dubrovniškimi trgovskimi družbami. Iz leta 1282 navaja pogodbo o trgovski družbi, iz katere je razvidno, da je dobiček znašal 12 % vloženega kapitala.³¹ S temi vprašanji se je na podlagi piranskega arhiva intenzivno ukvarjal Ferdo Gestrin in brez dvoma dal najboljši prikaz delovanja trgovskih družb pri nas. Med drugim je opozoril, da je iz literature znan en sam primer podatkov o dobičku za tri komende istih družabnikov v letih 1156–1158. Traktator je z vključitvijo v komende pridobil s trgovskim poslovanjem 12,9 % vloženih sredstev.³² Dubrovniški material o trgovskih družbah je izredno bogat in še čaka na obravnavo.

G. Čremošnik se je posebej ukvarjal z raznimi vrstami posojil (predvsem javnih) in obrestnih mer v srednjeveškem Dubrovniku. Njemu gre zasluga, da je v kreditnih pogodbah razrešil klavzulo »de quinque in sex per anum«. Jirečkova in Mažuraničeva razlaga je bila, da ta klavzula pomeni 5–6 % obresti na posojilo. Čremošnik je ugotovil, da so to zamudne obresti, ki znašajo 20 % letne obresti, pri tem pa je duhovito zapisal: »Iz Jirečkovog i Mažuraničevog mnjenja bi čovek mogao zaključiti samo to

²⁷ Marko Popović, *Stari grad Ras*, Beograd 1987, str. 44–45; isti, *Nalazi novca kralja Stefana Radoslava iz utvrđenja gradina u Rasu*, *Novopazarski zbornik*, zv. 1, Novi Pazar 1977, str. 37–48.

²⁸ G. Čremošnik, *Uvozna trgovina Srbije god. 1282 i 1283.*, *Spomenik SANU*, LXII, drugi razred 51, Zemun 1925, str. 61–69.

²⁹ G. Čremošnik, *Vrednost dubrovačkog izvoza u Srbiju i Bosnu*, *GZM*, zv. XLI, Sarajevo 1929, str. 61–69.

³⁰ G. Čremošnik, *Naša trgovačka društva u srednjem veku*, *GZM*, zv. XXXVI, Sarajevo 1924, str. 69–82.

³¹ G. Čremošnik, *Novčarstvo u starom Dubrovniku*, str. 24.

³² Ferdo Gestrin, *Pomorstvo srednjeveškega Pirana*, *SAZU*, Dela 21, Ljubljana 1978, str. 73.

da soroba naučenjaka — blagi Jireček bi mi nehotimično malicijsnost oprostio — imali više posla sa uložnim knjižicama nego sa menicama».³³

G. Čremošnik se je v svojih delih ukvarjal tudi s cenami posameznih trgovskih artiklov in s plačili državnih uradnikov. Za Čremošnika je značilno, kako je iz plače slovanskega kancelarja ugotovil pomen slovanske pisarne v Dubrovniku. V prvi polovici 14. stoletja je znašala dve petini plače latinskega kancelarja, sredi 15. stoletja pa sta bili plači izenačeni.³⁴ Z manjšimi opombami je prešel Čremošnik v gospodarsko problematiko tudi v različnih razpravah, kjer tega po naslovu niti ne bi pričakovali, in celo v ocenah.³⁵ Tako je na primer ob analizi pečatov predzadnjega bosanskega kralja Stefana Tomaša ugotovil katastrofalni gospodarski položaj bosanske države.³⁶

Čeprav se G. Čremošnik ni specialno ukvarjal s slovensko zgodovino, slovenski zgodovinarji zelo cenimo njegovo znanstveno delo, s katerim je obogatil jugoslovansko zgodovinsko znanost. O tem priča nagrobni govor takratnega dekana in kolege prof. dr. Metoda Mikuža,³⁷ predvsem pa to dokazuje izredno poglobljena in izčrpna analiza Čremošnikovega znanstvenega dela v nekrologu, ki ga je napisal njegov kolega prof. dr. Bogo Grafenauer.³⁸ O prikazu človeškega lika pokojnega prof. dr. Gregorja Čremošnika pa prepustimo besedo njegovemu prijatelju, tudi že pokojnemu dr. Dimitriju Sergijevskemu (1959): »Ima i druga strana njegova lika, rekli bismo još važnija: to je njegov lik čovjeka. U Zemaljskom Muzeju ima još dosta službenika, njegovih bivših kolega, a u gradu Sarajevu njegovih bivših znanaca, koji se sjećaju ovog prijatelja, ozbiljnog, ali punog energije i života, ovog skromnog i dobrog čovjeka, mekane duše, a tvrdih moralnih principa; ovog nesebičnog, agilnog druga, uvijek spremnog da kolegi priskoči u nevolji. Bio je svakako i dobar pater familias i dobar Jugoslaven».³⁹ Tem besedam nimam kaj dodati. Bil je Jugoslovian v najbolj poštenem smislu, toda ostal je zaveden in pokončen Slovenec.

Čremošnik ostaja med nami s svojimi deli, idejami in kot vzornik. Trajen spomin nanj pa je, ovekovečen v upodobitvi njegovega lastnoročnega podpisa na pomniku na hodniku našega oddelka.

Zusammenfassung

DER BEITRAG GREGOR ČREMOŠNIKA ZUR ERFORSCHUNG DER WIRTSCHAFTSGESCHICHTE DES MITTELALTERLICHEN DUBROVNIK (RAGUSA) UND DER BALKANLÄNDER

Ignacij Voje

Zum 100. Geburtstag von Prof. Dr. Gregor Čremošnik (geb. am 24. 2. 1890 in Ločica bei Polzela) veranstaltete der Historische Verein von Ljubljana ein Gedenktreffen seiner Mitglieder. Gregor Čremošnik verbrachte seinen tätigsten Lebensabschnitt, von 1917 bis 1935, in Sarajevo als Kustos des Landes museums. Seine reiche schöpferische Tätigkeit auf dem wissenschaftlichen Gebiet geht auf die regen Beziehungen zum Dubrovniker Archiv zurück, aus dessen reichhaltigem Fonds er das Forschungsmaterial schöpfte. Nach der Befreiung wurde er 1946 aus Belgrad nach Ljubljana berufen, wo er an der Abteilung für Geschichte der Philosophischen Fakultät den Lehrstuhl für die Geschichte der Südslawen im Mittelalter übernahm. Mit seiner Ankunft gewann dieser Lehrstuhl einen bekannten Fachmann slowenischer Herkunft.

Als Historiker und Forscher war Prof. Dr. Gregor Čremošnik einer der wenigen slowenischen Historiker, der seine ganze Schaffenskraft der älteren Geschichte Serbiens, Bosniens und Dubrovniks widmete. Wenn wir heute, aus einer weiteren zeitlichen Distanz, sein wissenschaftliches Werk betrachten, können wir das ganze Ausmaß und den bleibenden Wert seiner Forschungsergebnisse einschätzen. Čremošnik griff immer auf das Archivmaterial zurück, seine Schlußfolgerungen beruhen auf dem Studium von in Notariats- und Kanzleibüchern verstreutem Kleinmaterial.

³³ G. Čremošnik, *Novčarstvo u starom Dubrovniku*, str. 17, 22, 23.

³⁴ G. Čremošnik, *Postanak i razvoj srpske ili hrvatske kancelarije u Dubrovniku. Anal. Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, zv. I., 1952, str. 73–84.

³⁵ G. Čremošnik, *Dubrovački »Liber de introitibus stationum et territorium communis«*, GZM, zv. XLVII, Sarajevo 1934, str. 43–67; isti, *Prilog biografiji Mihe Madjeva, Historijski zbornik*, zv. IX, Zagreb 1956, str. 119–125.

³⁶ G. Čremošnik, *Ostaci arhiva bosanske franjevačke vikarije, Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine*, zv. III, Sarajevo 1955, str. 5–56.

³⁷ Metod Mikuž, *In memoriam Gregorij Čremošnik (Beseda ob grobu)*, *Naši razgledi*, 22. XI. 1958, str. 533.

³⁸ Bogo Grafenauer, *In memoriam — Gregor Čremošnik*, *Zgodovinski časopis*, XII–XIII, Ljubljana 1958–59, str. 313–325 (z bibliografijo).

³⁹ D. Sergijevski, *In memoriam Dru Gregoru Čremošniku*, str. 8.

Er setzte sich mit einem der höchst verwickelten Probleme des serbischen mittelalterlichen Staates auseinander, nämlich dem seines Geldsystems. Verschiedene Fragen der serbischen Numismatik, wie z. B., wann man das serbische Geld zu prägen begann, dessen Wert, Feingehalt, Form, erörtert er in mehreren Abhandlungen. Wollte er zu einer Antwort auf eine Reihe von Fragen gelangen, so mußte er die Deutung der Herkunft des Namens Brskovo, des ersten Silberbergwerks in Serbien, in Angriff nehmen. Das Einsetzen der Silberförderung hier brachte er mit dem Zuzug der Sachsen, deutscher Fachleute für das Bergbauwesen, in Zusammenhang. Er stellte die These auf, die Sachsen wären nicht im Jahre 1241 auf der Flucht vor dem Tatarenangriff aus Nordungarn bzw. Siebenbürgen nach Serbien gekommen, sondern der Herrscher Serbiens hätte sie aus Sachsen kommen und sie an einem bestimmten Ort ansiedeln lassen, dem sie dann auch den Namen gegeben hätten. Er war auch der Meinung, dass man in Serbien bereits vor der Herrschaft König Vladislavs Geld zu prägen begonnen hatte. Die neuesten archäologischen Ausgrabungen (1972—1976) an der Festung Stari Ras auf Gradina in der Nähe von Novi Pazar bestätigten Čremošniks Annahme, die er aufgrund des Archivmaterials aufgestellt hatte.

Čremošnik behandelte eingehend die Zeit König Dragotins, als während dessen kurzer Herrschaft in Serbien eins der waghalsigsten Valutaexperimente durchgeführt wurde. Für die Geldpolitik jener Zeit sind zwei Gegensätze charakteristisch: erstens aufgrund der außerordentlichen Qualität des serbischen Silbergeldes — es konkurrierte dem Feingehalt und Gewicht nach mit dem venezianischen Matapan — zweitens aufgrund des plötzlichen Falls des realen Geldwertes, was negative Reaktionen bei den Venezianern hervorrief.

Auf Grund der Angaben in der Archivserie Debita notariae versuchte Čremošnik den Wert des Dubrovniker Exports nach Serbien in den Jahren 1282—1283 festzustellen. Um die Quantifizierung des Handelsumsatzes in mittelalterlichen Dubrovnik berechnen zu können, entwickelte er ein originelles methodologisches Verfahren. Den Wert der jährlichen Ausfuhr des Dubrovniker Handels nach Serbien in den Jahren 1325 und 1327 berechnete er auf der Basis des Gehalts des Dubrovniker Konsuls in Serbien und des damit zusammenhängenden Zollsatzes. Als einer der ersten wies er auf den Zusammenschluß von Händlern zu Handelsgesellschaften hin, befaßte sich mit verschiedenen Arten von Darlehen (vor allem den öffentlichen) und von Zinssätzen im mittelalterlichen Dubrovnik. Er stellte fest, daß die in den Schuldscheinen enthaltene Klausel »de quinque in sex per annum« einen jährlichen Verzugszinsfuß von 20 % bedeutete. Mit der Wirtschaftsproblematik (z. B. den Beamtengehältern) setzte er sich in Abhandlungen auseinander, deren Titel das nicht vermuten ließe.